

THE HISTORY OF THE GAS INDUSTRY IN UZBEKISTAN DURING THE EARLY YEARS OF INDEPENDENCE

Sokhiba Abdirasulova

Independent Researcher at Navoi State University

Navoi, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Uzbekistan oil and gas industry; independence period; natural gas policy; energy efficiency; export potential; pipeline infrastructure; geo-energy competition; “Uzbekneftegaz”; hydrocarbon reserves; investment; modernization; Central Asian energy sector.

Received: 24.11.25

Accepted: 25.11.25

Published: 26.11.25

Abstract: This article analyzes the reforms, modernization processes, and strategic development of Uzbekistan’s oil and gas industry implemented since the early years of independence. The study indicates that the slow introduction of market mechanisms, high domestic consumption, low energy efficiency, the deterioration of the pipeline network, and the limited geography of exports are the main factors hindering the development of the sector.

МУСТАҚИЛЛИКНИНГ ДАСТЛАБКИ ЙИЛЛАРДА ЎЗБЕКИСТОНДА ГАЗ САНОАТИ ТАРИХИ

Сохиба Абдирасулова

Навоий давлат университети мустақил тадқиқотчиси

Навоий, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Ўзбекистон нефть ва газ саноати; мустақиллик даври; табиий газ сиёсати; энергия самарадорлиги; экспорт салоҳияти; қувур инфратузилмаси; геоэнергетик рақобат; “Ўзбекнефтгаз”; углеводород захиралари; инвестиция; модернизация; Марказий Осиё энергетикаси.

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб нефть ва газ саноатида амалга оширилган ислохотлар, модернизация жараёнлари ва тармоқнинг стратегик ривожланиши таҳлил қилинади. Тадқиқотда бозор механизмларининг суст жорий этилиши, ички истеъмолнинг юқорилиги, энергия самарадорлигининг паст даражаси, қувурлар тармоғининг эскирганлиги ва экспорт географиясининг чекланганлиги тармоқ ривожига тўсиқ

**ИСТОРИЯ ГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА В ПЕРВЫЕ ГОДЫ
НЕЗАВИСИМОСТИ****Сохиба Абдирасулова***Самостоятельный исследователь**Навоийского государственного университета**Навоий, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: нефтегазовая отрасль Узбекистана; период независимости; политика природного газа; энергоэффективность; экспортный потенциал; трубопроводная инфраструктура; конкуренция; углеводородные запасы; модернизация; энергетика Центральной Азии.

Аннотация: В данной статье анализируются реформы, процессы модернизации и стратегическое развитие нефтегазовой отрасли Узбекистана, осуществляемые с первых лет независимости. В исследовании указывается, что медленное внедрение рыночных механизмов, высокий уровень внутреннего потребления, низкая энергоэффективность, изношенность трубопроводной сети и ограниченная география экспорта являются основными факторами, препятствующими развитию отрасли.

Долзарблиги: Ўзбекистонда мустақилликдан кейин газ саноати миллий иқтисодиёт, энергетик хавфсизлик ва экспорт салоҳияти учун энг муҳим тармоқлардан бирига айланган. Эски инфратузилма, ички истеъмолнинг юқорилиги, энергия самарадорлигининг пастлиги ва экспорт йўлларининг чекланганлиги соҳа ривожини секинлаштирмоқда. Шу боис газ саноатидаги ислохотлар, модернизация ва стратегик ривожланишни ўрганиш-мамлакатнинг келажак энергетика сиёсати учун долзарб аҳамиятга эга.

Ўрганилиши: О. Бозорованинг “The History of the Development of the Oil and Gas Industry in Uzbekistan During the Years of Independence” мақоласида Ўзбекистон нефть-газ саноати мустақиллик йилларида қандай босқичларда ривожлангани, ташқи инвестициялар, модернизация ва стратегиялар мавзуси тадқиқ этилган. Aleksey Bozhkoning “Analysis of Natural Gas Market of Uzbekistan” мақоласида Ўзбекистондаги табиий газ бозори, унинг структури, ички ва ташқи ишлатилиши, хусусийлаштириш ва экспорт имкониятлари ҳақида илмий таҳлиллар бор. С.Жураев ултанбаевич ва Б.Кодировларнинг мақоласида Ўзбекистон ёқилғи саноатининг таркиби, унинг ривожланиши ва муаммолари, сўнгра ташқи ва ички бозорлар билан алоқаси ҳақида таҳлилни ўз ичига олади.

Асосий қисм: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1992-йил 23-декабрдаги 585-сон қарорига мувофиқ, ташкил қилинаётган "Ўзбекнефтгаз" Миллий коорпорацияси таркибида "Ўзбекгазсаноат" ишлаб чиқариш бирлашмасининг ихтисослаштирилган бўлинмалари базасида табиий газни транспортировка қилиш бўйича "Ўзтрансгаз" Давлат бирлашмаси ташкил қилинди [1].

Ўзбекистонда мустақиллик йилларидаги нефть ва газ саноати тарихи –бу ўзгаришлар, ўсиш ва стратегик ривожланиш тарихи ҳисобланади. 1991 йилда Совет Иттифоқидан ажралиб чиққанидан сўнг, мамлакат ўзининг бой углеводород захираларидан фойдаланиш, хорижий инвестицияларни жалб этиш ва энергетика тармоғини замон талабларига мос равишда модернизация қилиш йўлини танлади. Бу жараён тез ривожланаётган иқтисодиёт эҳтиёжларини қондириш ҳамда мамлакатнинг барқарор ўсишига хизмат қилди. Ўзбекистоннинг нефть ва газ саноати тарихи барқарорлик, янгилик яратиш ва стратегик ҳамкорликлар тарихи бўлиб, улар мамлакатнинг энергетика салоҳияти ва иқтисодий тараққиётини белгилаб берди. Мустақиллик йилларидан кейин бу соҳада катта ўзгаришлар рўй берди ва улар мамлакатнинг энергетика манзараси ва иқтисодий ўсишига таъсир кўрсатди. Бу йилларда рўй берган изланишлар, инвестициялар ва стратегик шерикликлар Ўзбекистонни энергетик хавфсизлик ва фаровонлик йўлида олға силжитди. Мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистон катта нефть ва газ захиралари ҳамда ишлаб чиқариш салоҳиятига эга ривожланган саноат тармоғини мерос қилиб олди. Марказий Осиёдаги стратегик жойлашуви, бой углеводород манбалари ва қулай инвестиция муҳити мамлакатга халқаро нефть ва газ компанияларини жалб этди. Ҳукумат ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, хорижий сармояларни жалб этиш ва соҳанинг миллий иқтисодиётдаги улушини кенгайтириш мақсадида модернизация ва ислохотлар йўлини танлади. Ўзбекистондаги энг йирик нефтьгаз компанияларидан бири "Ўзбекнефтгаз" акциядорлик жамияти ва "Saneg" (аввалги "Jizzakh Petroleum") ҳисобланади. Улар мамлакатнинг кўплаб конларига эгалик қилади ва уларни бошқаради. Ҳар йили ўтказиладиган "Uzbekistan Oil and Gas – OGU" халқаро кўргазмаси ва анжумани соҳадаги мутахассислар учун муҳим тадбир ҳисобланади. Бу платформа янгиликларни тақдим этиш, соҳадаги тенденцияларни муҳокама қилиш ва ҳамкорлик алоқаларини мустаҳкамлаш имконини беради. Мамлакатдаги кўпчилик конлар "Ўзбекнефтгаз"га тегишли бўлиб, турли компаниялар ўртасидаги мулк тақсимооти саноат фаолиятида муҳим аҳамият касб этади. Соҳада ишлаб чиқариш ҳажмининг қисқариши ва бозор ўзгаришлари каби муаммолар мавжуд, бироқ илғор технологиялар, стратегик сармоялар ва халқаро ҳамкорликлар орқали ўсиш имкониятлари ҳам катта [2. 23-25].

1991 йилда Совет Иттифоқининг парчаланиши натижасида Марказий Осиё республикалари — Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон мустақил давлатларга айланди. Ўтиш даврининг дастлабки йилларида бу республикалар, яъни Марказий Осиё давлатлари, табиий газ, нефть ва кўмир каби катта миқдордаги бирламчи энергия ресурсларига эга бўлгани учун кўпмиллатли корпорациялар (MNCs) ҳамда Европанинг табиий газ импорт қилувчи давлатларининг катта эътиборини тортди. Шу даврда кўплаб иқтисодчи олимлар орасида Марказий Осиё республикаларида иқтисодий ўсишни таъминлаш учун экспортни рағбатлантиришни асосий восита сифатида тавсия қилувчи ғоялар кенг тарқалган эди. Бироқ, табиий газ соҳаси хорижий инвесторлар томонидан устувор йўналиш сифатида қабул қилинмади, чунки бу соҳа катта сармоя талаб қиладиган тармоқ бўлиб, унда тегишли газни қайта ишлаш заводлари, транспорт тизими ва сақлаш инфратузилмаси мавжуд бўлиши лозим эди. Бундан ташқари, Марказий Осиё республикаларининг денгизга чиқиш йўли йўқлиги ҳамда қувурлар тизимининг етарли даражада ривожланмаганлиги туфайли улар маҳсулотни сотиш ва ташишда қатор чеклов ва қийинчиликларга дуч келдилар. Молчанов ва Евдокимов (2004) томонидан Марказий Осиё-Каспий денгизи минтақаси энергетика соҳаси таҳлил қилинган бўлиб, уларнинг тадқиқоти шуни кўрсатганки, бу ҳудуд Осиё бозори учун катта аҳамиятга эга, чунки Марказий Осиё ва Каспий денгизи минтақаси жаҳон табиий газ захираларининг 4,2 фоизига эгалик қилади. Уларнинг ишидаги асосий хулоса шундан иборат бўлганки, минтақа энергетикасида, хусусан табиий газ соҳасида давлат назорати кучли бўлиб, Марказий Осиё республикалари сиёсий элитасининг соҳага хусусий сармоя киритишга тайёрлиги етарли эмас эди [3. 12].

Ўзбекистоннинг тасдиқланган табиий газ захиралари 1,84 триллион куб метрни ташкил этади. Энг йирик захиралар Устюрт минтақасида жойлашган бўлиб, мамлакат ҳудудида жами 52 та табиий газ кони мавжуд, шуларнинг 12 таси йирик конлар ҳисобланади. Улар қаторида Газли, Шўртан, Помуқ ва Хаузак каби конлар бор. Туркменистон жаҳон энергетика бозорида Ўзбекистонга нисбатан муҳимроқ ўрин тутуди, чунки у ягона давлат ҳудуди доирасида дунёдаги тўртинчи энг йирик табиий газ захираларига эга бўлиб, мамлакатнинг умумий газ ресурс базаси 8,7 триллион куб метргача деб баҳоланади. Бироқ Туркменистон ҳам, Ўзбекистон ҳам геологик қидирув ускуналари учун етарли таъминлаш марказларига эга эмас ва замонавий пармалаш платформалари ҳамда бошқа материаллар танқислиги билан боғлиқ жиддий муаммоларга дуч келмоқда. Бу ҳолат Қозоғистон учун хос эмас, чунки Қозоғистон нефть ва газ соҳасига кўплаб хорижий инвесторларни жалб қилишга муваффақ бўлди. Хорижий сармоядорлар эса табиий газни излаш ва қазиб чиқариш учун зарур ускуналар ҳамда малакавий меҳнат ресурсларини олиб кирдилар. Қозоғистонда тасдиқланган табиий газ захиралари тахминан 3 триллион куб

метрни ташкил этади. Қозоғистон, Туркменистон ва Ўзбекистон катта табиий газ захираларига эга бўлсалар-да, уларнинг асосий истеъмол бозорларидан узоқ жойлашгани сабабли бу захираларни тижорат жиҳатдан самарали ўзлаштириш қийин бўлиши мумкин. Совет даврида шаклланган иқтисодий тизим ва инфратузилма ҳозир ҳам таъсир кўрсатмоқда: Туркменистон ва Ўзбекистоннинг табиий газни асосан қувурлар орқали Россияга ёки Россия ҳудуди орқали Европага етказилади, бу жараёнда қайта ишлаш заводлари ҳам транспорт тармоғи таркибига киради [3.21].

2015 йилда ёқилғи саноатига киритилган инвестициялар миқдори 9016,7 млрд сўмни, яъни бутун саноатдаги инвестицияларнинг 52,9 фоизини ташкил этган. Шу билан бирга хорижий инвестициялар ҳам жалб қилинди. Россия (“Газпром”, “ЛУКОЙЛ”), Япония (“Мицуй”, “Марубени”), Малайзия (“Petronas”), ЖАР (“Sasol”), Корея (“SK”, “LG”, “Lotte”), Хитой (“CNPC”) каби компаниялар иштирок этди. 1990–2015 йиллар мобайнида нефть ишлаб чиқариш 3 бараварга, газ ишлаб чиқариш эса 1,4 бараварга ошди. 2001 йилда қиймати 1 млрд доллар бўлган Шўртан газ-кимё мажмуаси ва Муборак газни қайта ишлаш заводи ишга туширилди. Газ саноати тез ўсувчи тармоқ сифатида ажралиб туради — у экотоза, юқори самарадор маҳсулот ишлаб чиқарадиган соҳа ҳисобланади. Ўзбекистон табиий газ захиралари бўйича дунёда етакчи мамлакатлардан бири бўлиб, МДХда Россия ва Туркменистондан кейин учинчи ўринда туради [4.498].

Мустақилликнинг дастлабки йилларида, Ўзбекистоннинг ички газ бозори амалда тўлиқ бозор механизмига асосланмаган, чунки газ нархлари Молия вазирлиги ва Энергетика вазирлиги томонидан сунъий равишда жуда паст даражада белгилаб қўйилган. Экспорт ва ички нархлар ўртасидаги катта фарқ “Ўзбекнефтгаз”ни ички таъминотни минимал даражада ушлаб туриш ва экспортни кўпайтиришга рағбатлантиради. Ўзбекистон иқтисодиёти газга кескин даражада боғлиқ бўлиб қолган. Бунинг сабаби иқлим шароити, саноат таркиби ва СССРдан мерос бўлиб қолган энергия самарадорлиги паст инфратузилмалардир. Шу билан бирга, энергия сарфининг юқорилигига энг асосий омил — ички бозорда энергия нархларининг сунъий равишда жуда паст сақланиши. Бу эса саноат корхоналари ҳам, аҳоли ҳам энергия тежашга унчалик қизиқмаслигига олиб келади. Шунинг учун энергия тежамкорлигини оширишнинг энг самарали йўли — табиий газнинг ички тарифларини босқичма-босқич оширишдан иборат. Бу тарифлар ҳозирги вақтда давлат субсидиялари билан сунъий равишда паст даражада сақланди. Нархларнинг оширилиши ички газ бозорини либераллаштиришга олиб келади ва Ўзбекистоннинг ШХТ доирасидаги Ягона Энергия Бозорига кириши учун муҳим асос яратади. Бироқ тарифларни тез суръатда ошириш иқтисодий ўсишнинг секинлашиши ва инфляциянинг кўтарилиши каби хавфларни келтириб чиқариши мумкин. Шу сабабли нархларни либераллаштириш

даражали, лекин ортиқча чўзилмасдан амалга оширилиши лозим эди. Бундан ташқари, Ўзбекистон ҳукумати Жаҳон Банки билан ҳамкорликда – хусусан, World Bank Country Assistance Strategy доирасидаги ESMAP ва ASTAE каби дастурлар орқали – саноат корхоналари ва марказий иситиш тизимларининг қайси йўналишларини модернизация қилиш кераклигини аниқлаб олиши мумкин. Инфратузилмани энергия тежамкор технологиялар билан янгилаш натижасида ички газ истеъмоли камаяди ва бу ортиқча ҳажмни экспортга йўналтириш имконини берар эди. Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти доирасида Ягона Энергия Бозорини барпо этиш газ нархларини минтақавий либераллаштиришга, шунингдек Россия, Қирғизистон ва Тожикистонга экспорт қилинадиган газ нархларининг халқаро бозор нархларига яқинлашишига олиб келиши мумкин эди. Қисқа муддатда Ўзбекистоннинг Россияга экспорти 10 млрд куб метрга, Қирғизистон ва Тожикистонга экспорти эса 1,5 млрд куб метрга етиши мумкинлиги ҳисобга олинса, “Ўзбекнефтгаз” экспорт учун халқаро бозорга яқин нарх белгилашдан манфаатдор бўлади [3.31].

Ўзбекистонда табиий газни қайта ишлаш заводлари, магистраль қувурлар ва газ омборлари энг ривожланган ҳолда мавжуд бўлиб, мамлакатнинг қўшни давлатларга боғлиқ бўлмаган ҳолда мустақил ҳаракат қилишига имкон яратади. Бу Қозоғистонда кузатилмайди, чунки у бир вақтнинг ўзида ҳам газ экспорт қилади, ҳам газ импорт қилади. Бунга асосий сабаб қувур ва қайта ишлаш инфратузилмасининг мамлакатнинг шимолий-ғарбида, асосий истеъмол ҳудудлари эса жанубий-шарқда жойлашганидир [3.46].

Марказий Осиёда табиий газ саноати ривожини, айниқса Ўзбекистоннинг мустақилликдан кейинги даври, минтақанинг стратегик ресурслар таркиби ва геоиктисодий вазият билан бевосита боғлиқ. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ўзбекистон табиий газ захиралари бўйича минтақа давлатлари орасида етакчи ўринлардан бирини эгаллаб келмоқда. Бироқ, бой ресурс базаси автоматик равишда юқори экспорт салоҳиятини таъминламайди. Ички бозорнинг газга кескин даражада боғлиқлиги, энергия самарадорлигининг пастлиги, қувурлар тармоғининг совет давридан қолган туғёнли ҳолати ва нархларнинг сунъий тарзда паст сақланиши миллий газ саноати ривожига жиддий чеклов бўлиб хизмат қилмоқда.

Шу билан бирга, Ўзбекистоннинг газ саноатида муваффақиятли жиҳатлар ҳам мавжуд: қайта ишлаш қувватларининг кенгайтиб борилиши, ўзининг ишончли захира базаси, минтақавий транзит нуқтаси сифатидаги географик аҳамияти ва хорижий инвесторлар билан ҳамкорлик лойиҳаларининг йўлга қўйилгани. Мазкур устунликлар мамлакатнинг газ саноатида барқарор ўсиш нуқталарини яратади.

Шунга қарамай, таҳлил шуни англатадики, Ўзбекистон ҳали ҳам минтақавий газ бозорида тўлиқ рақобатбардош иштирокчи эмас. Бунда қуйидаги омиллар салбий таъсир кўрсатади:

- қувур инфратузилмасининг катта қисми эскирган;
- газнинг ички истеъмоли юқори, экспорт улуши чекланган;
- газ соҳасидаги ҳукумат назорати ва вертикал интеграция ҳамон кучли;
- нарх сиёсати бозор механизмлари билан тўлиқ уйғунлашмаган;
- энергетик самарадорлик дастурларидаги сустлик.

Бундан ташқари, минтақадаги геоэнергетик рақобат – Туркманистон ва Қозоғистоннинг экспорт имкониятларини ошириши – Ўзбекистон учун ташқи бозорлардаги рақобатни кучайтиради. Россия қувурларига боғлиқлик эса экспорт географиясини чеклайди ва нарх белгилашда асимметрияни келтириб чиқаради.

Фойдаламилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://utg.uz/uz/about/history/>
2. Bozorova O.R. The History of the Development of the Oil and Gas Industry in Uzbekistan During the Years of Independence // Western European Journal of Historical Events and Social Science. – 2024. – № 6(2). – P. 23–25.
3. Aleksey Bozhko, Analysis of Natural Gas Market of Uzbekistan, Charles University, 2010.
4. Sultanbaevich J., Boltaboyevich K. Fuel Industry Development in Uzbekistan // International Journal of Economics, Commerce and Management. – United Kingdom. – Vol. V, Issue 11. – November 2017. – P. 498–505.